

UOT-811.512.1

Səhifə: 74-84

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2025.2.74>

Prof. dr. Hanifi Vural

hvural@fsm.edu.tr

Aysel Abbasli

aysel_abbasli_92@mail.ru

ÇAĞDAŞ AZERBAIJAN TÜRKÇESİ EDEBİ DİL VE AĞIZLARINDA KULLANILAN SORU ZAMİRLERİ VE GARİBNÂMEDEKİ KARŞILIKLARI ÜZERİNE

Müasir Azərbaycan ədəbi dili və şivələrində işlənən sual əvəzlilikləri və onların Garibname əsərindəki qarşılıqları haqqında XÜLASƏ

Müasir Azərbaycan türkcəsində sual əvəzlilikləri həm ədəbi dildə, həm də müxtəlif şivələrdə mühüm qrammatik vahid kimi çıxış edir. Sual əvəzlilikləri cümlənin mənasını tamamlamaq, məlum olmayan informasiyanı öyrənmək və cavab almaq məqsədilə istifadə olunur. Müasir Azərbaycan türkcəsində əsas sual əvəzliliklərinə *kim*, *nə*, *hara*, *hansı*, *nə zaman*, *harada*, *niyə*, *necə* və s. daxildir. Bu əvəzliliklərin müxtəlif fonetik variantlarda şivələrdə işləyə bilər. Ədəbi dildə sual əvəzliliklərinin işlənməsi daha standart və qaydalara uyğun olsa da, şivələrdə bu əvəzliliklərin tələffüzündə, işlənməsində və mənasında bölgəyə görə fərqliliklər müşahidə edilə bilər. Məsələn, bəzi şivələrdə *nə üçün* əvəzinə *nəşə*, *nöşün*; *nə zaman* əvəzinə *havax*; *necə* əvəzinə isə *hancaru* kimi variantlara rast gəlinir. Bundan əlavə, Azərbaycan türkcəsi ilə əski Anadolu türkcəsi eyni dil ailəsinə (Oğuz qrupu türk dilləri) mənsub olduqları üçün bu mövzuda bir sıra oxşarlıqlar da vardır. Əski Anadolu türkcəsi XIII–XV əsrlər arasında Anadoluda işlədilən yazı dili olmuş və Osmanlı türkcəsinin əsasını təşkil etmişdir. Hər iki ləhcədəki sual əvəzlilikləri arasındakı oxşarlıq və ortaq cəhətlər dilin tarixi davamlılığını və Oğuz türkcəsinin köklərini əks etdirir. Bu tədqiqatda Adnan Ötügen İl Xalq Kitabxanası 06 Hk 320/1-də saxlanılan Aşiq Paşanın *Qəribnamə* adlı əsərindəki sual əvəzliliklərinin leksik və qrammatik xüsusiyyətləri, cümlədəki funksiyaları və şəkildə necə dəyişdikləri araşdırılmışdır. Məqalədə sual əvəzliliklərinin tədqiqi Azərbaycan türkcəsinin dil quruluşunu və zənginliyini anlamaq baxımından əhəmiyyətlidir. Həm yazılı mənbələrdə, həm də şifahi ənənədə bu əvəzliliklərin düzgün və yerində işlədilməsi dilin anlaşılıqlı və axıcı olmasına töhfə verir.

Açar sözlər: Azərbaycan türkcəsi, sual əvəzlilikləri, dialekt və şivələr və s.

Giriş: Soru zamirleri, cümle içinde soru amacıyla kullanılır. Bu zamirler aracılığıyla nesne, onun yeri, özelliği, niteliği, aitliği ve zamanı sorulur. Alınan cevaptaki kelime, önceki cümledeki zamirin taşıdığı işlevi üstlenir. Genel olarak soru zamiri, kişi veya nesnenin yerini alır. Diğer zamir türlerinden farklı olarak, soru zamirinin yerine geçen sözcük, onu takip eden cevap cümlesinde verilir. Sözcük türlerine sorulan tüm sorular soru zamirinde yer alır. Soru zamiri, bir kişi veya nesneyi genel durumda soru tarzında ifade eder. Soru zamirleri kullanılan bir cümleyi, cevabındaki kelimenin sorunun sözdizimsel işlevini yerine getirdiği ve ona uygun olduğu bir cümle takip etmelidir. Soru zamirlerinin özel sözcüksel-dilbilgisel anlamı, konuşma katılımcılarının yanıtlarından açıkça anlaşılmaktadır. Bazı soru zamirlerinin cevabı kişi ve işaret zamirleri olabilir. Soru zamirlerinin bir cümlede kullanıldığı dilbilgisi biçimleri ve işlevleri, aynı zamanda cevap sözcüklerinin kullanıldığı dilbilgisi biçimleri ve işlevleriyle de ilgilidir.

1. Dilbilimcilerin Soru Zamirleri Hakkındaki Görüşleri: Soru zamirleri, K.Y. Maytinskaya'nın belirttiği gibi, nesne hakkında dinleyiciden her türlü bilgi almak amacıyla kullanılır. Yazar şunu belirtiyor: "Soru zamirleri, müsahten ya işaret ettikleri kişi veya nesnelere en yakın olanların (kim? ne?), ya işaret ettikleri kişi veya nesnelere (kim? ne?), ya

İlgili bir unsura ait olanın (nasıl? hangi?) belirlenmesini, ya da kişi veya nesnenin kişiler ve nesnelər grubundan fərqliliğini (hangi?) belirtməsinə tələp ediyor” [13, 215-216]. Soru zamirleri və soru zarfları, digər tüm sözcüklərdən fərqli olaraq heçbir şeyi adlandırmaz və ya heçbir şeyi belirtmez. Yəni ne nominatif ne de deiktik olaraq adlandırılmazlar. Onların anlamında əsas olan soru, sorgulama unsurudur. [23, s. 61]. Soru zamirleri çeşitli işlevlər görür. Bu tür zamirlerin soru cümlesi fonunda incelenməsi gerekir. E.Paduçeva'ya görə, "Soru zamirine özgülə olan karmaşıqlıq və bağlam şərtlərindən açıqca görülməkdədir ki, soru zamirinin anlamı, bütünüylə soru cümlesinin anlamı içində bətimlənməlidir" [22, s. 62]. O. Espersen, soru zamirinin işlevlərini şu şəkildə tanımlıyor: "Soru, bədrli bir istektir - bir şeyi bildirmə, gerekli bilgileri sağlama istəği. Sorular çeşitlilik gösterebilir: gerçəkçi bir emirdən nazik bir talebe kadar" [2, s. 76]. Soru zamiri içerik bakımından genel və toplu bir şəkildə ele alınır. Azərbaycan Türkcəsində soru zamirleri tarixsel olaraq önəmli bir dəğişimə uğramamışdır. Bu alandakı bədrgin dəğişikliklər, yalnızca bu zamirlerin içeriğindəki seslərdə meydana gəlmişdir. Azərbaycan Türkcəsi hakkında yapılan çalışmalarda soru zamirlerine yeteri kadar yer verilmiş və ilgi çekici sonuçlar elde edilmişdir. H.Mirzəzadə, Azərbaycan dilində tarix boyunca kullanılmış və günümüzde də kullanılmaya devam edən çok sayıda soru zamirinin bulunduğunu yazmışdır. H. Mirzəzadə, soru zamirleri listesinə şu zamirleri dahil etmişdir: *kim, nə < haranı, necə, gangı, hangi, hangi, hansı, nişə, neşün, nə üçün, nə işin, nədən, nəyə, niyə, gaçan, haçan, haçan, haçag, gancarı, hancarı, hancarı, harada* və b. [18, s.186-198]. Sıralanan soru zamirleri, klasik edebiyat dilində kullanılırken, bazıları ise konuşmada çeşitli fonetik dəğişimlərə uğrayarak kullanılmaktadır. Bu zamirlerin çoğu, günümüzde Azərbaycan Türkcəsində anlam və fonetik açıdan verimli bir şəkildə kullanılmaktadır.

Türk dillerinde zamirlerin karşılaştırmalı incelenmesine ilişkin çalışmalardan biri de F.G. İskhakov'un kapsamlı denemesidir. F.G.İskhakov bu çalışmasında modern Türk dillerinde kullanılan soru zamirlerini kapsamlı bir şəkildə ele almış ve *kim, nə, necə, nə cür, hansı, neçə, nə gədar, kaç, kayda, kanı, haraya, nereye, haradan* və b.zamirlerin karşılaştırmalı bir incelemesini yapmışdır.Bu araştırma çalışması çağdaş Türk dillerindeki zamirlerin karşılaştırmalı incelenmesine yönelik mufassal bir çalışmadır. F.G. İskhakov, Türk dillerindeki soru zamirleri üzerine yaptığı kapsamlı inceleme sonucunda, *kim, nə, kaç, kan// han//han, ka// ha//ha, kaç//kaş (>hāş)// has*'ın bütün Türk dillerinde farklı fonetik kabuklarda kullanılan soru zamirleri olduğunu belirtmektedir. Geriye kalan tüm soru zamirleri bu kök sözcüklerin türevleridir [16, s.235-247].

Oğuz grubu Türk dillerinde soru zamirlerinden daha çok kullanılan *ne* soru zamiridir. Bu zamir üretkendir, dilde birçok bileşikte varlığı yaygındır. A.M.Şerbak, *kim, ne, nerede* zamirlerini genel Türk soru zamirleri olarak kabul eder ve bu zamirlerden eski ve modern Türk dillerinde zamirler ve ayrıca bazı zarfların türediğini belirtir [26, s. 132]. F.R.Zeynalov, Azərbaycan dilinde ən sık kullanılan soru zamirlerini şöyle sıralıyor: *kim, nə, neçə, neçənci, hansı, neçə, hara, niyə, nə üçün, kim üçün, kimə görə, nəyə görə, nədən ötrü, nə səbəbə, kimdən ötrü, nə qədar, nə sayaq, nə zaman, nə vaht* və b. [18, s. 86]. Burada verilen soru zamirleri və zarfların əsasında *kim* və *ne* zamirleri dayanmaktadır. Bu zamirlerin *kim* və *ne* zamirlerinden türediğini kolaylıkla teyit etmək mümkündür. Məsələ *kime görə, neyə görə, ne için, kim için, ne zaman, ne vakit* və b. Burada bileşik soru zamirleri sayılanların birinci tarafı *kim* və *ne* zamirleri, ikinci tarafı isə edat və ya zaman zarflarından oluşmaktadır. M. Hüseynzadə, Azərbaycan dilinde kullanılan başlıca soru zamirleri sırasına *kim, nə, hara, hansı, haçan* (veya *haçag*), *neçə, necə* və s. dahil ediyor. Ayrıca, yazar *ne* sözü vasitəsilə türetilen bileşik zamirler sırasına *nə vaht, nə zaman, nə cür, nə sayag, nəyə görə, nədən ötrü, nə təhər, nə üçün, nə gədar, nə səbəbə* və b. bileşik zamirleridahil ediyor [3, s. 138]. Azərbaycan dilinin diyalekt və şivelerinde kullanılan zamirler, soru zamirleri də dahil olmaq üzere, M. İslamov tərəfindən tetkik edilmişdir. Azərbaycan Türkcəsi ağızlarında kullanılan və bu dilde rastlanmayan zamirler sırasına şunları ekliyor: *nemu* (Gakh bölgəsi ağzında), *nemene//neme, nemersə* (Gakh bölgəsi ağzında), *nara//nere* (Gakh bölgəsi ağzlarında), *nəne, niye, ne için, neyə görə* (Gedebey və Ayrım ağzlarında), *nənsi//nensi* (Kuzey grubu lehçelerinde və ağzlarında görülür) hangi manasında kullanılıyor. *Nəhəl* (Gakh bölgəsi ağzında kullanılır), *nəyivüz//nöymüz//nömür* (*ne için* anlamında kullanılıyor, Batı grubu diyalekt və şivelerinde

gözlemlenmektedir), *nəblə/nəblənə* (Azerbaycan dilinin Mugan grubu ağızlarında *ne* kadar anlamında kullanılır), *nəyşə/nəşə/neşə* (Mugan grubu ağızlarında, kısmen Sisyan ve Krasnoselo bölgeleri ağızlarında gözlemlenmektedir, *ne için* anlamında kullanılır), *nəvəs* (*nasıl* soru zamirinin eş anlamlısı olarak kullanılır) vb. [6, s. 114-124]. Azerbaycan dilinin diyalekt ve şivelerinde bu kadar çeşitli soru zamirlerinin kullanılması, Azerbaycan dilinin oluşumunda çok sayıda Türk kabilesinin dillerinin rol oynadığını bir kez daha söylememize sebep olmaktadır. Kabile dillerinin kalıntıları günümüzde hâlâ varlığını sürdürmekte ve şivelerde kullanılmaktadır. Bu alanda zengin dilsel örnekler olarak zamirlerin, özellikle de soru zamirlerinin özel bir yeri vardır. M. Şireliyev, Azerbaycan lehçe ve şivelerinde kullanılan soru zamirleri hakkında kısa bilgiler vererek, çeşitli soru zamirlerinin bulunduğu dikkat çekmektedir: *nə, kim, hası* (tüm diyalektlerde), *nəmənə* (Tebriz), *neyçün* (Bakü), *nəyşə/neyşə* (Mugan), *nöşün, nöş* (Bakü), *nöhün* (Salyan), *haçan, havax, haçağ//ha-çax, hara, neçə, necə, nə cür, nara // nərə, nema, nemersə, nurda, nardan, hancarı* (Gakh). Daha sonra M. Şireliyev soru zamirlerinin çekimine dair örnekler vermiştir [19, s.193-194]

2. Aşık Paşa'nın *Garibnâme* eserindeki soru zamirlerinin kökeni ve kullanım biçimleri hakkında. Aşık Paşa'nın *Garibnâme* adlı eserinde en sık kullanılan soru cümlesi türü, soru zamirleriyle oluşturulanlardır. Eserde yer alan bu tür soru cümleleri; **kim, ne, neçün, nişe, kanı, kaçan, kancaru, kankı** gibi soru zamirleriyle kurulmuştur. Bu zamirlerin her birinin soru cümlesi oluşturmadaki işlevi ayrı ayrı incelenecektir.

Kim. Azerbaycan dilinde en sık kullanılan *kim* soru zamiri en çok kullanılan ve insana ait olan bir sözdür. *Kim* soru zamiri bütün çağdaş Türk dillerinde ufak fonetik değişikliklerle, bazı durumlarda ise hiçbir fonetik fark olmaksızın kullanılmakta ve sadece insanlar için kullanılmaktadır. İşlevsel-anlamsal özellikleri bütün Oğuz dillerinde aynıdır. *Kim* soru zamirinin insan dışındaki diğer canlılara uygulandığı diller de vardır. Bu soru zamirinin türevi hakkında farklı görüşler vardır: 1. V. Kotviç, *kim* kelimesinin soru ifade eden *ka*'dan ve *m < ma* ekinin birleşmesinden türediğini yazar [18, s. 146]. 2. G.J. Ramstedt, *kim*'in soru ifade eden *ke*'den (*ka*) ve *m* unsurundan türediğini göstermiştir [24, s.26-28] 3. A.N. Kononov, V. Schott'a atıfta bulunarak şöyle açıyor ve yazıyor ki , *kim* kelimesi Moğolca *küm-ün* "insan" kelimesinden türemiştir, Buryat-Moğol dilindeki *nun* insan, eski Türkçe *kün* insanlar ve Yakutça *kim* "o" kelimesiyle mukayese ediyor. Bu etimolojik çalışma, soru zamiri *kim*'in en ikna edici açıklaması olarak kabul edilebilir [17, s. 177] 4. R.M. Biryukoviç soru zamirinin iki kısımdan oluştuğunu gösteriyor. Birincisi, *ki* sorunun esası ve *m* ise soru edatıdır. Bu iki ismin birleşmesinden "*kim*" sözü oluşuyor [22, s. 88]. Bizce, *kim* soru zamirini Moğolcadaki *kümüüm* (adam) kelimesiyle ilişkilendirenler haklıdır. Çünkü bu soru zamiri ancak insan anlamı ifade eden sözle ilgili oluyor ve onun yerine geçebiliyor. Azerbaycan Türkçesinde *kim* soru zamiri, iki ve daha fazla cümle karşılaştırıldığında bölgü bildirmek için kullanılıyor [11,s. 66]. "İnsan", "yakın", "akraba", "dost" anlamlarında kullanılarak, olumsuz fiil cümlelerinde onaylama, olumlu fiil cümlelerinde ise inkâr anlamı ifade ediyor [11, s. 66]. *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati* 'nde, *kim* soru zamirinin *hiç kimse, herkes* sözcüklerinin yerine kullanılması, cümlede belirli kişilere ilişkin îma ve işaret içeriğini ifade etmesi (kimlerdensin, kimlerdendir vb. şekilde), soru konumunda da *kim, kimdir* (herc ü mercliktir, karışıklıktır manalarında) ve nihayet, *kim* sözünün *ki* bağlacı yerine kullanılması belirtilmektedir [11,s. 66]. Açıklamalı sözlük'te verilen *kim* soru zamirinin anlam özellikleri M. Hüseyinzade (1973: 138-139) tarafından da belirtilmiştir. Azerbaycan Türkçesi ağızlarının çoğunda *kim* soru zamiri Nakhçıvan, Ordubad ve Şeki ağızlarında *çim* şeklinde sabitlemiştir [6, s.113]. M. Resenen de Doğu Türk dillerinde *kim* yerine *çim* kelimesinin kullanıldığını kaydeder [25,s.132]. Eski Anadolu Türkçesi dönemine özgü işlevsel bir zamir olarak kullanılan *kim* zamiri Aşık Paşa'nın *Garibnâme* eserinde diğer soru zamirlerinden sayıca çok kullanıldığı görülmektedir. Yazarın muhatabı sorgulama, düşünsel arayışa yönlendirme amacıyla kullandığı bu zamirin eserdeki örnekleri şunlardır *Birisi kimdi Emîrü'l-mü'minîn / Ol 'Alî kim açdı hoş İslâm dinin10b/134; Kim ire bu 'ilme vü bu hikmete / Kim gire bu işlere bu kudrete12b/184; İkilikde kim kalursa kalısar / Yarın ol hazret'de udlu olısar31a/673.*

Ne: Özne karakterine sahiptir. İnsandan başka tüm canlı ve cansız varlıklara soru *ne* zamiri vasıtasıyla soruluyor. Bu zamir, kullanım sıklığı ve dinamikliğine göre tüm soru zamirlerinden farklıdır. Kullanım sıklığı nedeniyle de daha fazla üslûbî imkanlara sahiptir. *Ne* soru zamiri umumi gramer kategorilerin hal, çokluk, iyelik, bildirme eklerini kabul eder. Bütün şekillerde aynı kullanım kabiliyetine sahip değildir, yani farklı görev ve fonksiyonları yerine getiriyor. Bu noktada işlevselliğindeki çeşitlilik belirginleşiyor. Yani asıl işlevinden uzaklaşarak cümlede yeni fonksiyonlar kazanıyor. *Ne* soru zamirinin hangi kelimedən türediği ve etimolojisi konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır. N.K.Dmitriyev, *ne* sözcüğünün tarihsel olarak *neme* olduğunu söylüyor ve gösteriyor ki, ve bu "şey" eşya demektir [15, s.101]. N.A. Baskakov, *ne* zamirinin *neme*, *nence* (şey) kelimesinden türediğini belirtiyor [s.83]. (1969: 83). *Ne* soru zamirinin oluşumuna ilişkin farklı bir görüş G.J. Ramstedt'te bulunmaktadır. G.J. Ramstedt, *ne* zamirinin *y*'nin *n*'ye dönüşmesiyle oluştuğunu söylemiştir. Bu kelime tarihen *yə ~ ye* biçiminde de soru bildirmiştir [24, s.76-78]. Gelişimin bir sonraki aşamasında *y > n* geçmiştir. F.G. İskhakov, soru zamiri *na//ne*'den dilde kullanılan *ne-ma < men-*'den türediğini belirtir. F.G. İskhakov, *men* kısmının Çuvaş dilinde *ne* anlamı taşıdığını ifade ediyor [17, s.214]. *Ne* soru zamirinin türevleri diğer Türk dillerinde *neme*, *nəmə*, *nemə*, *nembe*, *nime* biçimlerinde kullanılmaktadır. Azerbaycan Türkçesi edebî dilinde kullanılsa da *nəmənə* şekli bu dilin lehçe ve şivelerinde çok kullanışlıdır. M. İslamov bu konuda şunları yazıyor: "Azerbaycan dilinin lehçe ve şivelerinde soru zamirinin mürekkep hale getirilmiş fakat *ne* anlamını taşıyan *nəmənə* şekli de kullanılıyor" [6, s.76-78]. CebraİL geçit şivesinde günlük konuşma dilinde "*Bu nəmənədir*", "*Nəmənə şeydir*" cümleleri sıkça kullanılmaktadır [5, s.122]. H.Mirzəzadə, *ne* zamirinin "nasıl", "ne tür" zamirleriyle eş anlamlı olduğunu belirterek, bu içeriğin modern döneme şamil edilemeyeceğini göstermiştir [10, s.188]. Ancak modern dilde soru zamiri olan *ne*, metinde sıklıkla "nasıl", "ne tür", "hangisi" ve "neden" sözcükleriyle eş anlamlı olarak rast geliniyor. Bu olgu dilde, edebî eserlerin dilinde, ağzılarda kendini gösteriyor. "Edebî dilimizdeki *ne* zamiri Kuzeybatı ağızlarında *na* (Şeki), *ne*, *nema* (Gakh) biçimleriyle yaygındır. Bu zamirler hal ve çokluk eki alırlar. Datif hali eki ile kullanıldığında *y* ünsüzü düşer ve *na:/nə:* biçimini alır" [8, 211]. Garibname'de karşımıza çıkan Eski Anadolu Türkçesi'ndeki *ne* zamiri ile Azerbaycan Türkçesi'ndeki *nə* zamiri yapısal ve anlamsal açıdan önemli paralellikler taşımaktadır. Azerbaycan edebî dilinde kullanım bakımından gündelik ve doğrudan özellikler taşıyan bu zamir Garibnâme'de genellikle tasavvufi ve öğretici, kimi zaman da mecazî ve edebî anlamlarla zenginleşmiş biçimlerde kullanılmaktadır.

Örnek: *İsteyüb kimse anı nice bula / Yâ rızası nedür anuñ kim bile13b/207/ Kıldı peygâmbər kamu kılmak gerek / İlla maksûd nedurur bilmek gerek20a/366. Gör bu ma'nîde neler gizliudurur / Anı bu sûret gözi kanda görür31b/686*

Nişə, neşun. Hem yazı dilinde hem de konuşma dilinde telaffuzunu koruyan *nişe*, *neşun* zamiri, *ne* ve *için* sözleri olmak üzere iki bileşenden oluşur. Çağdaş Azerbaycan dilinin dahili gelişim kanunlarına esasen, ünlü ile biten bir kelime, ünlü ile başlayan ikinci bir kelime ile birleştirildiğinde, çoğu zaman ikinci kelimenin ilk ünlüsünün düştüğü bilinmektedir. *Nə*, *üçün* sözcüklerinin birleşmesi işlemi de bu kaide ile gitmiş, böylece *neşun*, *neçin* biçimleri elde edilmiştir. Bu kelimenin kendisi de bir ses değişimine uğramıştır. Çünkü konuşma dilinde *ç* ünsüzü, ünlüler arasında veya sesli *d* ünsüzünden önce geldiğinde nitelik olarak değişir, yani *ç* ünsüzü *ş* ünsüzüne dönüşür. Bunun için de *neşun*, *neçin* sözcüklerindeki *ç* sesi aynı kurala göre *ş*'ye dönüşmüştür. Böylece, *nişə*, *neşun* zamiri oluşumuna göre iki bileşenden (*ne* ve *için*) oluşan birleşik bir kelimedir. Bu özelliğin şiirde ya da düzyazıda uzun süre devam etmesini konuşma dilinin etkisiyle açıklayabiliriz. *Nişə*, *neşun*, değişik dönemlerde *nə üçün* zamirinin tam hukuklu varyantı olarak kullanılmıştır [10, s. 191-192]. Bu özelliğin, XIX. Yüzyıla kadar uzanan Azerbaycan dili edebî eserlerinde az da olsa korunduğu görülse de, XIX. Yüzyıl dilinde artık normal hal olarak karşılanmamaktadır.

Nə üçün zamirinin *nişə*, *neşun* varyantları günümüzde de ağırlıklı olarak Doğu grubu ağızlarında varlığını sürdürmektedir. Bakü ağzında *nöşün* biçimi belirgin bir şekilde görülmektedir. Mugan grubu ağzlarında bunun *nə:şə*, *ne:şə*, *nöş*, *nöşün*, *nöhün* gibi varyantlarına rast geliyoruz.

Nəyşə//nəşə genel olarak Türk dillerinde pek yaygın bir biçim değildir. *Nəyşə//nəşə* kelimesinin soru zamiri *ne*'den türediği açıktır. Kanaatimizce, bu kelimenin ikinci kısmı dativ halde kullanılan *iş* sözüdür. Böylece *nəyşə//nəşə* zamiri şu bileşenlere ayrılabilir: *nə* + *işə* = *nə:şə//nəyşə*. Dikkat edersek, *nəyşə//nəşə* sözcüğünün ifade ettiği anlamın da buna uygun geldiğini görürüz: *nəyşə//nəşə gəldin – nəyə, nə üçün gəldin* [6, s.123-124].

Nöş, nüş, nöşün, nöçün, nüşün, neşin//neşin, nöhün. *Nə üçün* bileşik soru zamiri Azerbaycan Türkçesinin Doğu grubu lehçe ve şivelerinde farklı şekilde telaffuz ediliyor. Çoğu zaman *nə* və *üçün* kelimeleri birleşiyor ve bu birleşme sırasında kelimelerdeki bazı sesler düşer ve değişir. Neticede, *nə üçün* ifadesi kısımlara ayrılması mümkün olmayan bir kelime izlenimi veren şekil alır ve iki kelimededen oluştuğu tasavvur edilemez. Örn.: - *Nüşün bizə da: gəlmiyəsən* (Guba); - *Adə, sən nöş isdəmisən?* (Bakü); - *Ay cırdan, nöşün odın yığmırsan* (Şamaşı.); - *Mən diyədəm: nüş Beyram gəlmiyədi* (Guba); *Öyə nöhün gədmədin* (Salyan). Görüldüğü gibi, hususan, *nöş, nüş* formlarında, *nə üçün* bileşik soru zamirinin bileşenleri o kadar iç içe geçmiştir ki, onlar bölünmez, ayrılmaz bir birim haline gelmiştir [6, s.123-124]. Bu arada şunu da belirtelim ki, Azerbaycan dilinin tarihinin önceki dönemlerinde de böyle bir süreç mevcut olmuştur. Daha doğrusu, Azerbaycan dili tarihinin belli dönemlerinde, konuşma dilinin etkisiyle *neşün//nöşün//nişə* biçimleri *nə üçün* zamirinin bir çeşidi olarak kullanılmıştır. Böylece, verdiğimiz örneklerden anlaşılıyor ki, vaktile soru zamirleri kemiyetçe çoktu ve bunların önemli bir kısmı aynıyla konuşma dilinden yazı diline geçmiştir. Canlı dilde bu tür soru zamirlerinin çokluğu ve işlevselliği de bu düşüncüyü doğrulamaktadır. Yazı dilinin giderek gelişmesiyle alakalı bunlardan bir kısmı, muvafık ve normal olanları yazı dilinde yerleşmiştir. Çağdaş Azerbaycan edebî dilinde arkaik olan *nə üçün* sorusuna karşılık gelen *nişə* soru zamiri, *Garibnâme* eserinde ancak bir hareketin yöneldiği mekânı ya da ulaşılmak istenen hedefi sorgulamak maksadıyla değil; aynı zamanda varlığın manası, varoluşsal yolculuk ve kader gibi soyut kavramlar çerçevesinde gerçekleştirilen felsefi sorgulamaların bir aracı olarak kullanılmıştır.

Örnek: *Gerçi takdîr Tañrı'dandur her işe / Hic kimesne eydemez kim bu nişə39a/880 Pes neçün 'âlem durubdur mu'teber / Âdemî nişə düşübdür muhtasar105b/2604, Çün geñez kıldı Çalab her bir işi / Nişə tartarsın emek sen i kişi107a/2648*

Hanı: A.N. Kononov, Türk 78aral anıtlarındaki *qanı* (nerede?) soru zamiri hakkında kısa bilgiler vermiştir. A.N. Kononov, soru zamiri *qanı* 'nin < *qa – n + i* biçiminde geliştiğini belirtir ve konuyla ilgili örnekler verir [17, s.166]. *Kanı, kantan* zamirleri Azerbaycan dilinde *kan > hanı, kantan > haradan* şeklinde işlektir [17, s.s.223]. A. N. Kononov'un araştırmalarından da anlaşılacağı üzere *hanı* soru zamiri eski Türk yazılı abidelerinde kullanıldığı gibi, günümüz Türk dillerinde de birtakım fonetik değişikliklere uğrayarak veya uğramadan kullanılmıştır. "Mekan anlamıyla ilişkili olan bu zamir, modern, canlı konuşma dilinde sıklıkla karşımıza çıkar. Tarihi belgelerin dilinden anlaşıldığı üzere bu zamir dilimizde yaygın olarak kullanılmış ve Ortaçağ dönemi dilinde *ganı, hanı, hanı* gibi çeşitli imla şekilleri ile yazılmıştır. Bu çeşitlilik dilsel materyallerin dilinde yaklaşık XVIII. Yüzyıla kadar kalmıştır. Bu dönemden 78aral ise *hanı* biçimi tamamen yerleşmiş ve daha çok yerel ve konuşma dili hususiyetlerini kendinde daha çok gösteren eserlerin dilinde kullanılmıştır" [10, s.186]. *Garibnâme* eserinde dilbilgisel olarak nesne işlevi gören *kanı* soru zamiri eserin retorik yapısını destekleyen bir araç olarak önemli bir görev üstlenir: *Saňa lâik kanı 'akl aňlayası / Yâ kulak kanı sözüñ diñleyesi9a/103 Yoħsa dek adı müsülmândur hemîn / Mülki çün küfr aldı göster kanı dîn45a/1032 Kanı ol kim ma'ni ister diñlesün / Didüğüm söz ma'nisin bir aňlasun56a/1325*

Hansı: Azerbaycan dili materyallerinde kullanılan soru zamirinin bu nev'i uzun zaman Arap alfabesiyle çeşitli yazım biçimleriyle yazılmıştır. Nihayet bazı gelişmelerden 78aral Azerbaycan Türkçesi modern dilinde *hansı* biçiminde sabitleşmiştir. *Hansı* zamiri bir çok Türk dillerinden modern yazılışı bakımından farklılık göstermektedir. Örn.: Türkçede-*hangi*, Türkmençe- *xaysı*, Özbekçe- *kaysı*, Tatarca- *kaysı*, Kırgızca- *kaysı*, Kazakça- *kaysı* vb. Şeklinde kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi, aynı sözcük hem içerik hem de işlev bakımından çoğu Türk dilinde ortakken, Azerbaycan dili ses bakımından onlardan uzaklaşarak daha da hususileşmeye başlamıştır. Bu kelimenin *hansı* biçiminde sabitleşmesinin XVIII. Yüzyıldan başladığını

söyleyebiliriz. Zira bu dönemden itibaren Azerbaycan dilinin umumhalk dilinin güçlü etkisi ve halk yaratıcılığının sürekli tesiri sonucunda sadeleşmeye doğru gelişmesi, dilin bazı gramer biçim ve kurallarının normalleşmesine, ayrıca söz varlığının, ifade ve üslubunun gelişmesine kendi etkisini göstermiştir. İşte tam da bu nedenle, birkaç istisna dışında, XIX. Yüzyıldan bu yana *hansı* sözünün yazımında önemli bir değişiklik olmadı. Sonralar, *hansı* zamirinin kullanımında yazı dili ve konuşma dili arasındaki fark ortadan kaldırıldı. Azerbaycan ağızları incelendiğinde ağızlarımızda *gangı, hangi, hansı, gansı* gibi farklı şekillerde telaffuz edilen zamirlerin bulunmadığı görülür. Dilimizin bu özelliğinin, yani – *h* sesiyle telaffuzun ağızlar tarafından korunduğu ve sürdürüldüğü anlamına gelir. *Hansı* zamiri, özellikle Gedebe ve Gazakh bölgelerinde, lehçe ve şivelerimizde, *n* harfi olmaksızın, yani *hası* şeklinde sıkça kullanılmaktadır. Bu arada *hası* zamirinin çekimlendiğinde veya hal eklerini aldığıda değişmediğini belirtelim. *Hansı* sözünün *haysı* formasına Kelbecer ilçesi şivelerinde rast geliyoruz [6, s.130]. İlginçtir ki, *hansı* zamirinin biçimi ve *y* ile diğer fonetik varyantları, Azerbaycan dilinin eski yazılı anıtlarında ve genel olarak geçmiş dönemlere ait yazılı kaynaklarda bulunmamaktadır [10, s.189]. Ancak *y*'li şekli pek çok Türk dilinde yaygın olarak kullanılmaktadır; Örn. Başkırtçada: *kayhı*; Kazak, Karakalpak, Özbek ve Uygur dillerinde: *kaysı*, Kırgız, Tatar ve Nogay dillerinde: *kaysı*; Kumuk dilinde: *кайсы*; Hakas dilinde: *hayzı*; Şor dilinde: *kayzı*; Türkmence: *haysı* vb. [16, s.236].

Çağdaş Türk dilinde *hangi*, Azerbaycan dilinde *hansı* biçiminde kullanılan *kankı* zoru zamiri Garibnâme eserinde genellikle sıfat ve özne görevinde bulunmakla iki veyda daha fazla seçenek arasında tercih yapma manasında kullanılır. Örnek: *Ya tâ'atuñ kankısında yazludur / Lâcerem kim rahmet anda gizlüdür20a/369 / Görelüm kankı tâ'atda gizlüdürGözleyelim her biriniñ yirini20b/379/Kankı gönül kim arındı da'viden / Ol gönül tuydı haber bu ma'niden22a/420.*

Gaçan, haçan, haçan: Azerbaycan dili eserlerinden anlaşılmaktadır ki, zaman anlamlı soru zamiri uzun süre Arap alfabesiyle çeşitli imlalarla yazılmıştır. Modern Azerbaycan dilinde bunun iki şekli – *haçan* ve *haçag* kelimelerine rastlanmaktadır. Günümüz Azerbaycan Türkçesinde eski biçimleri arkaikleşmiş olsa da, birçok Türk dilinde normal halini ve eski biçimini korumuştur. Tatarca-*kaçan*, Türkmence-*haçan*, Tuvince-*kajan*, Karakalpakça-*kaşan*, Kırgızca-*kaçan*, Başkırtça-*kasan* vb. Çeşitli Türk halklarının dillerinden verdiğimiz örneklerdeki ufak ses değişikliklerini göz önünde bulunduramazsak, bu dillerin çoğunda bir yakınlık vardır. Bir zamanlar ortak bir ses yapısına sahip olan Azerbaycan dili XVIII. Yüzyıldan itibaren bunlardan ayrılarak kendine özgü bir gelişme yolu izlemiştir. Bu kelimenin ilk sesi *g > ħ > h* doğrultusunda gelişerek *haçan* biçimini almıştır. Yazılı eserlerdeki dilde daha önce eski biçim daha baskın bir durumda olmuştur. Modern Azerbaycan Türkçesinde sıkça kullanılan *haçan* soru zamiri, diğer Türk dillerinde de yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu zamirin oluşumu, kökeni ve etimolojisi dilbilimcilerin ilgisini çekmiş ve onlar da zaman zaman bu konuyla ilgili kendi görüşlerini belirtmişlerdir. Diğer Türk dillerinde bu zamirlerin ilk ünsüzünün *k* ile kullanılması daha belirgin bir şekilde gözlenmektedir. (*kanday, kalay, kanı, kanqı, kaçan, kaysı*). Azerbaycan dilinde bu soru zamirleri *h* ünsüzüyle başlar. Ancak Azerbaycan dilinin tarihi eserlerinde bu soru zamirlerinin *g* varyantına daha çok rastlanmaktadır. H.Mirzazade bu konuda şöyle yazıyor: “*Hansı* soru zamiri, modern yazılışı bakımından diğer Türk dillerinden farklılık göstermektedir” [10, s.189]. Yazar, bu kelimenin *hansı* şeklinde sabitleşmesinin XVIII. Yüzyıldan başladığını belirtiyor. Başka bir yerde H. Mirzazade *haçan* kelimesinin *g > ħ > h* şeklinde bir ses değişimi doğrultusunda geliştiğini göstermektedir [10, s.194]. Eski Türk boylarının dilinde kullanılan *k* ünsüzü, daha sonraki Türk dillerinde *g, ħ, h* ünsüzlerine dönüşmüştür. Türkologların çoğu bu tür zamirlerin kökünün *kan, kay* olduğunu göstermektedir. Onlar *ka*'nın eski soru belirten zamir özelliği taşıyan bir kelime olduğunu, *n+y*'nin ise üçüncü şahıs iyelik eki olduğunu belirtmektedirler. Başka bir yerde ise M. Hüseyinzade, *haçan* kelimesinin değişiminin *g > ħ > h* şeklinde geliştiğini göstermektedir [3, s.189].

Böylece, açıkça anlaşılmaktadır ki: 1. Bir grup dilbilimci, *ka* varyantının bu tip zamirlerin kökü olarak daha eski olduğunu ileri sürmektedir [17]. Onlara göre *y* ve *n* öğeleri sonradan eklenen üçüncü şahıs iyelik ekleridir. 2. İkinci grup dilbilimcilerden bazıları kökün *kan* olduğunu

belirtirken, digərleri *kay* olduğunu belirtmektedir. 3. M.İ. İslamov'a göre *ka//ha* ve *kan//hay* sözcük kökleri tarihsel olarak birbirinden bağımsız ve 80aralle olarak kullanılmış ve bunlardan çeşitli zamir türleri türetilmiştir. Yazar şöyle yazıyor: “Başka bir deyişle, *haçan*, *havax*, *həyan(ha-yan)* *ha tərəf*, *ha zaman* vb. Soru zamirlerinin oluşumuna katkı sağlamıştır [6, s.129-130].4. Bunun sedalı varyantı *ga* olmuştur. Azerbaycan dilinde *k>g>h* geçişi mümkündür. Klasiklerimizin dilinde *gaçan*, *gansı* gibi varyantlara rastlanır. *Ka-* soru bildiren esasa yer, zaman, nicelik bildiren kelimeler eklenmiştir. Dilin gelişim aşamasında eklenen sözcük kendinden önceki sözcükle birleşerek tek sözcük haline gelmiştir. Azerbaycan dilinin eski yazılı kaynaklarında da aynı kelimenin *gaçan*, *haçan* biçimlerine rastlıyoruz. Ancak 80aralle ve şivelerimizde ilk sesi *g* veya *h* ile kullanılan şekillere tesadüf edilmemiştir. Umumen, eski biçimleri koruyan lehçelerde nedense *gaçan*, *haçan* biçimi kalmamış, sadece *h*'li biçim (bu sözcüğün ilk sesinin *g < h < h* yönünde değişerek “*haçan//haçağ*” biçimini aldığı varsayılmaktadır) korunmuştur. (İslamov 1986: 129). Azerbaycan dilinin eski dönemlerinde geniş ölçüde kullanılan *gaçan//haçan* şekli, günümüzde birçok Türk dilinde dil biçimi olarak işlev görmektedir. Örn.: Altay, Kırgız, Şor dillerinde: *kaçan*; Başkırt dilinde *kasan*; Kazak, Karakalpak dillerinde *qaşan*; Nogay dilinde *kaşan*; Türkmen dilinde *haçan*; Yakut dilinde *hahan*; Çuvaş dilinde *hăçan*; Tatar dilinde *kayçan*, *kaçan*; Özbek dilində *qachon*; Tuva dilinde *kajan* ve b. [16, s.129]. *Ganda < handa* nereye soru zamirinin eşanlamlısıdır. Mekan mazmununu ortaya çıkarmak için kullanılır. Bu zamir, soru zamiri olan *kay*, *hay* köklerinin akuzatif hal ekinin birleşmesinden oluşmuştur. Azerbaycan edebi diline ait yazılı metinlerde *kaçan*, *xaçan* ve *haçan* biçimlerinde görülen *kaçan* soru zamiri Garibnâme eserinde, bir olay veya durumun gerçekleştiği zamanı sorgulamak ya da belirtmek amacıyla zaman zarfı işleviyle kullanılmıştır: *Muntazır cân kim kafes kaçan sına / Âzad ola gide kendü mülkine33a/724*, *Kendü hâlünle kaçan kim ölesin / Cümle mahfillerde mismil olasin140a/3530* *Ten iseñ hód olisardur ten harâb / Kaçan ölse ten yiri tahte't-turâb157b/4005*

Kancaru: Bu zamir bazı ses değişikliklerine uğradığı gibi, anlamında da kısmi bir değişime uğramıştır. Azerbaycan Türkçesi ağızlarındaki *nasıl* soru zamirine yakın bir kullanıma sahipken, tarihsel olarak yer ve mekan anlamı ile bağlantılı olmuştur. *Gancaru*, *hancaru* zamirleri belirtilen yerin gerçek anlamını ortaya çıkarmak amacıyla kullanılmıştır. *Gancaru* zamiri, anlam açısından daha sonralar gelişerek ikinci bir anlam kazanmıştır. *Nasıl* anlamını ifade eden bir kelime olarak sonradan şekillenmiş ve hatta bir süre her iki anlamda da kullanılmıştır. Bu ikilik yalnızca Azerbaycan dilinde değil, aynı zamanda orta çağlara ait diğer Türk dili materyallerinde de mevcuttur. “Bizce, *gancaru* kelimesi iki bileşenden oluşan bileşik bir kelimedir. O bileşenlerden biri: *gay*, *hay*, *gan*, *han*, diğeri ise *car < yer* kelimelerinden ibarettir. Buradaki *c*'nin *y*'ye dönüşmesi Türk dillerinde doğal bir durumdur, çünkü Azerbaycan Türkçesinde ilk sesi *y* ile başlayan bazı kelimeler, Türk dillerinden bazılarında *c* ile söylenmektedir. Bu nedenle kelimenin *car < cer < yer* sözcükleriyle ilişkili olmasını daha inandırıcı hesap ediyoruz” [10, s.197]. Profesör. S.E.Malov, *gancaru* kelimesinin ilk bileşenindeki *gan* kelimesini *nasıl* anlamına gelen bir kelime, *gantan* kelimesini (ismin ayrılma halinde) *nerede* anlamına gelen bir kelime, *ganta* kelimesini ise *nerede*, ne durumda anlamına gelen bir kelime olarak açıklar [20, s.411]. Bu açıklamadan, hâl ekini alan “*gan*” sözcüğünün mekânsal içerikle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. *Gancaru* sözcüğünün aynı anlamı taşıyan iki eş anlamlı sözcüğün birleşmesinden oluşan ve mekânsal içerik ifade eden bir bileşik sözcük olduğu düşünülebilir. Azerbaycan dil materyalleri üzerinde yaptığımız gözlemlerden, bu zamirin Azerbaycan dilinin bütün gelişme dönemlerinde pek aktif olmadığı, hatta daha sonraları bile dilde yaygınlaşmadığı sonucuna varıyoruz [10, s.198]. Dilimiz için artık arkaikleşmiş olan *henceri* zamiri, XIV. Yüzyıldan itibaren dilimizin yazılarında, daha doğrusu Nesimi'nin eserlerinde *gancaru*, Hatai'de (XV. Yüzyıl) *hancaru* biçiminde kullanılmıştır. Azerbaycan ağızlarında *hancarı* sözcüğü çok anlamlı bir sözcük olarak karşımıza çıkmaktadır [9, s.61]. Bu söz Gazakh ve Guba ağızlarında, ayrıca Gakh ağızında *nereye*, *hangi tarafa* anlamında da gözlemlenmektedir: *Haraveyi hancarı qoydun?* (Gaz). *Sən bilmədin sədir hancarı getdi?* (Guba) [7, s.268]. *Ay qari, oğlun hancarı getdi?* (Gakh) [6, s.133]. Bugün Azerbaycan Türkçesinde ilk sesi *h* ile başlayan soru zamirlerine XVIII. Yüzyılda yazılmaya başlanan eserlerde tesadüf ediyoruz. XVIII. Yüzyıla kadar aynı içeriği

taşıyan soru zamirleri, telaffuzlarına görə aynı sıradaki komşu ünsüzlerle 81arallel olarak, yani bazen *g* sesiyle, bazen de *h* sesiyle kullanılıyordu. *H'*ye kıyasla daha yaygın olan *g* harfiyle başlayan bu tür zamirler, bir gelenek olarak XIX. Yüzyıl yazarlarının dilinde de karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan hiçbirine çağdaş Azerbaycan Türkçesinin ağızlarında rastlamak mümkün olmamıştır. Soru zamirleri Türk dillerinde kullanılan en eski kelime grubudur. Soru zamirleri eski Türk yazılı eserlerinde kullanılmış olup, günümüz Türk dillerinde de, bir veya birden fazla fonetik değişikliğe uğrayarak veya uğramadan kullanılmaya devam etmektedir. *Garibnâme* eserinde geçen örnekleri şunlardır: *kendüizinden kendüye açıldı yol / hakk'a ugrar kancaru kim varsa ol45a/1041* Kur'an'ı biz *kancaru* okıyavuz / Ol okır ol gösterür eyü yavuzl 10a/2739 Pes bu kez devlet irişdi şeksüzün / *Kancaru* bakdumsa gördüm döst yüzün 154a/3921

Sonuç: Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde soru zamirleri, hem edebî dilde hem de ağızlarda bilgi edinmek ve cevap almak amacıyla kullanılan önemli dil unsurlarıdır. Edebî dilde soru zamirleri standart kurallara uygun şekilde kullanılırken, ağızlarda bölgesel farklılıklar görülebilir. Soru zamirlerinin leksik ve gramer özellikleri üzerine yapılan çalışmalar, dilin yapısını ve zenginliğini anlamak açısından değerlidir. Soru zamirlerinin doğru ve yerinde kullanımları, dilin akıcı ve anlaşılır olmasına katkı sağlar. Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde ve diğer Türk dillerinde kullanılan soru zamirleri, dilin tarihi gelişimi ve farklı ağızlarda gösterdiği değişimlerle dikkat çeker. Yapılan araştırmalar Azerbaycan Türkçesindeki mevcut olan soru zamirlerinin tarihten günümüze ciddi bir değişikliğe uğramadığını ve bu alanda göze çarpan az ya da çok değişiklikler ise sadece bu zamirlerin yapısındaki seslerde meydana geldiğini göstermektedir. Azerbaycan Türkçesindeki soru zamirlerinin büyük çoğunluğu Eski Türkçeden günümüze ulaşmış, bazıları ise ses değişimleri ve lehçe farklılıkları nedeniyle küçük değişimler geçirmiştir. Özellikle “k”, “h”, ve “g” ses dönüşümleri Oğuz grubundaki diğer lehçelerde de görülmektedir. Eski yazılı kaynaklarda *gaçan* ve *haçan* gibi soru zamiri formlarına rastlansa da, günümüz Azerbaycan ağızlarında bu formlar korunmamıştır. Bunun yerine, *haçan* şeklindeki *h* ile başlayan formu kullanılmaktadır. Türk dillerinin farklı lehçelerinde bu zamirlerin çeşitli fonetik varyantlarına rastlanmaktadır. Örneğin, Altay, Kırgız, Şor türkçelerinde *kaçan*, Türkmen Türkçesinde *haçan*, Tatar Türkçesinde *kayçan* gibi farklılıklar görülmektedir. Eski Türk dilinde geniş ölçüde kullanılan *gaçan/ haçan* formu, günümüzde bazı Türk dillerinde edebî dil formu olarak yaşamaya devam etmektedir. Ayrıca, *gancaru* ve *hancaru* gibi eski soru zamirlerinin anlam ve fonetik yapılarında değişimler meydana gelmiştir. Özellikle *gancaru* zamiri, başlangıçta yer ve mekan anlamı taşıırken, zamanla nasıl? Anlamını da kazanmış ve çift anlamlı bir hale gelmiştir. Tarih boyunca, bu zamirlerin kullanımı hem edebî dilde hem de ağızlarda değişiklik göstermiştir. Çağdaş Azerbaycan dilinde bu zamirler artık arkaikleşmiş olsa da, bazı ağızlarda hâlâ *nereye*, *hangi taraf*, *nasıl* anlamlarında kullanılmaktadır. Genel olarak, soru zamirleri Türk dillerinde en eski kelime gruplarından biridir ve günümüze kadar değişerek gelmiştir. Bu kök kelimelerden türeyen diğer soru zamirleri, dilin zenginliğini ve tarih boyunca geçirdiği evrimi ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, Azerbaycan Türkçesi, kullanılan soru zamirleri açısından zengin bir yapıya sahiptir ve bu zamirlerin tarihi gelişimi dilin köklü geçmişine ışık tutmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Aşık Paşa. (1426). *Garibnâme*. Bursa. Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi.
2. Espersen, O. (1958). *Filosofiya grammatiki*.
3. Hüseyinzade, M. (1973). *Müasir Azerbaycan dili. Morfologiya* (III hisse). Maarif.
4. İslamov, M. (1967). Dialekt ve şivelerimizde -ası, -esi formasının mena xüsusiyyətləri haqqında. *Azerbaycan dilçiliyi məsələləri* (məqalələr məcmuası), Azerb. EA nəşriyyatı, s. 164-175.
5. İslamov, M. (1972). Drevniye formy lichnykh mestoimeniyn v dialektakh i govorah Azerbayjanskom yazıka. – *ST*, №3.

6. İslamov, M. (1986). Türk dillerinde evezlikler (Azerbaycan dilinin diyalekt materialları əsasında). Elm.
7. Mehdiyeva, S. (2002). Nesimi "Divan"ında köməkçi nitq hisseleri haqqında bəzi qeydlər. *Azerb. Milli EA xəbərləri, Humanitar və ictimai elmlər seriyası*, № 1-2.
8. Memmedli, M. (2019). *Azerbaycan dialektologiyası*. Zerdabi.
9. Memmedova, Q. (2004). *Nesiminin dili və Azərbaycan şivələri*. Nurlan.
10. Mirzəzadə, H. (1990). *Azerbaycan dilinin tarixi qrammatikası*. ADU.
11. Orucov, E. (1983). *Azerbaycan dilinin izahlı lüğəti* (III c.). Elm.
12. Şirəliyev, M. (1968). *Azərbaycan dialektologiyasının əsasları*. Maarif.
13. Баскаков, Н. А. (1969). *Введение в изучение тюркских языков*.
14. Бирюкович, Р. М. (1981). *Морфология чулымско-тюркского языка* (Ч. 2). Изд-во Саратовского ун-та.
15. Дмитриев, Н. (1978). *Этимологический словарь тюркских языков* (Т. II). М.
16. Исхаков, Ф. Г. (1956). Местоимения // *Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков* (II ч., Морфология). Наука.
17. Кононов, А. (1956). *Грамматика современного турецкого литературного языка*. Ташкент.
18. Котвич, В. (1962). *Исследования по алтайским языкам*.
19. Майтинская, К. Е. (1969). *Местоимения в языках разных систем*. Наука.
20. Малов, С. (1951). *Памятники древнетюркской письменности*.
21. Мирзезаде, Х. (1962). *Азербайджан тилинин тарихи морфологиясы*. Азертедриснешр.
22. Падучева, Е. В. (1985). *Высказывание и его соотнесенность с действительностью*.
23. Петров, О. В. (1989). Местоимения в системе функционально-семантических классов слов.
24. Рамстедт, Г. Я. (1957). *Введение в алтайское языкознание. Морфология*.
25. Ресенен, М. (1955). *Материалы по исторической фонетике тюркских языков*.
26. Шербак, А. М. (1977). *Очерк по сравнительной морфологии тюркских языков (имя)*. Наука.

Х.Вурал, А.Аббасли

О вопросительных местоимениях, используемых в современном азербайджанском литературном языке и диалектах, и их соответствиях в работе «Гарибнаме»

Резюме

В современном азербайджанском турецком языке вопросительные местоимения выступают в качестве важной грамматической единицы как в литературном языке, так и в различных диалектах. Вопросительные местоимения используются для дополнения смысла предложения, получения неизвестной информации и ответа. К основным вопросительным местоимениям в современном азербайджанском турецком языке относятся: кто, что, где, который, когда, где, почему, как и т. д. Эти местоимения могут употребляться в различных фонетических вариантах в диалектах. Хотя использование вопросительных местоимений в литературном языке более стандартно и соответствует правилам, в диалектах наблюдаются региональные различия в произношении, употреблении и значении этих местоимений. Например, в некоторых диалектах встречаются такие варианты, как *peşa*, *pöşün* вместо *низ*; *havakh* вместо *низ*; *hancarı* вместо *хавэн* встречаются. Кроме того, поскольку азербайджанский турецкий и древнеанатолийский турецкий языки принадлежат к одной и той же языковой семье (огузская группа тюркских языков), в этом отношении есть ряд сходств. Древнеанатолийский турецкий язык был письменным языком, используемым в Анатолии между 13 и 15 веками и лег в основу османского турецкого языка. Сходства и общие черты между вопросительными местоимениями в обоих диалектах отражают

историческую преемственность языка и корни огузского турецкого языка. В этом исследовании были исследованы лексические и грамматические особенности вопросительных местоимений в произведении Ашиг-паши под названием «Гарибнаме», которое хранится в Провинциальной библиотеке Аднана Отюкена 06 Нк 320/1, а также их функции в предложении и то, как они изменяются с суффиксами. Изучение вопросительных местоимений в статье важно с точки зрения понимания языковой структуры и богатства азербайджанского турецкого языка. Правильное и уместное использование этих местоимений как в письменных источниках, так и в устной традиции способствует понятности и беглости языка.

Ключевые слова: азербайджанский турецкий, вопросительные местоимения, диалекты и акценты и т. д.

H.Vural, A.Abbasli

On the interrogative pronouns used in contemporary Azerbaijani Turkish literary language and dialects and their equivalents in garîbnâme

Abstract

Interrogative pronouns are words used before verbs in place of nouns to express questions. In Contemporary Azerbaijani Turkish, interrogative pronouns appear as important grammatical elements both in the literary language and in various dialects. These pronouns are used to complete the meaning of a sentence, to inquire about unknown information, and to obtain answers. Basic interrogative pronouns in Contemporary Azerbaijani Turkish include words such as kim (who), ne (what), hara (where to), hansı (which), ne zaman (when), harada (where), niyə (why), necə (how), etc. Different forms of these pronouns can be found in dialects. While the use of interrogative pronouns in the literary language is more standardized and follows grammatical rules, regional differences in pronunciation, usage, and meaning can be observed in dialects. For example, in some dialects, ne üçün (why) may appear as nəşə or nöşün; ne zaman (when) may appear as havax, and necə (how) may be found as hancaru. Moreover, Azerbaijani Turkish and Old Anatolian Turkic belong to the same language family (Oghuz group of Turkic languages), which results in similarities between them. Old Anatolian language was the written language used in Anatolia between the 13th and 15th centuries and laid the foundation for Ottoman language. The similarities and common features of interrogative pronouns in these two dialects reflect the historical continuity of the language and the roots of Oghuz Turkish. This study analyzes the lexical and grammatical characteristics of interrogative pronouns, their syntactic functions, and how they change with affixes in Aşık Paşa's work Garibname, found in the Adnan Ötüken Provincial Public Library, cataloged as 06 Hk 320/1. Examining interrogative pronouns is significant for understanding the linguistic structure and richness of Azerbaijani language. The accurate and appropriate use of these pronouns in both written sources and oral tradition contributes to the clarity and fluency of the language.

Keywords: *Azerbaijani language, interrogative pronouns, dialects and vernaculars etc.*

Çapa tövsiyə edən:

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Universiteti

Rəyçilər:

***dosent Q.Mahmudova
fil.ü.f.d. D.Camali***